

BIERNACZKY SZILÁRD

Emlékezés Hárs Ernőre

Fekete Afrika költészete és Cămoes kapcsán

Drága Ernő Bátyám!

Néhány hónapja jártam nálad. S bár magas kort értél meg, még oly fiatalos voltál. Büszkén emlegetted 94. életévedet. Aligha hittem volna, hogy ily hirtelen itt hagysz bennünket. S már minden erőlködés hiába, csak az elíziumi mezőkre üzenhetek neked.

Érdi magányomban bizony megsirattalak, képzeletben megfogtam emberes meleg kezedet, és az ötlött az eszembe, vajon kivel sétálsz most karöltve odaát a nagy, nyugodt, boldog és kékesen áttetsző békességben... Vagy talán ugyancsak tőlünk már eltávozott barátaid között ülsz, s valamely szép fordításodat idézed fel számukra kellemes kávézás közben...

De most elhívlak közülük egy kis időre, hogy felelevenítsem számodra szórt emlékeinket személyes együttléteinkről, együttműködésünkről.

Találkozásaink első korszakát azok a hónapok jelentették, amikor Luis de Camões eposzának javított kiadását készítetted elő az akkor még létező Mundus Magyar Egyetemi Kiadó részére. Pontosabban te lényegében már elkészültél vele, és inkább csak Rákóczi Pistából, a luzofonistából kellett az előszót kivarázsolni. Mindeközben sorban érkeztek tőled pontos megjelölésekkel az első kiadás helyenként átigazított strófái. És élénk színekkel ecsetelve adad elő: hazatértében a Mekong deltájánál hajótörést szenvedő költő élménye hogyan kerül a költeménybe, és hogyan született meg az esemény legendája. Miként mentette Camões kéziratát egyik kezében fogva, másikkal úszva, miközben szerelmét (a kínai lányt) – örök lelkiismeret-furdalást érezve később emiatt – már nem tudta a hullámokból kihúzni a partra.

De szó esett arról is, milyen sokszor kerül az eposz szövegébe afrikai mozzanat, lévén hogy Vasco da Gamának a költő által megénekelt világtörténelmi jelentőségű hajóútja is, különösen hazafelé, érinti az ún. etiópiai partvidéket, azaz a mai Tanzánia területét, továbbá Kenyát (Kilóa, Mombasza, Sofala vagy Melinde, azaz a mai Malindi stb.), Mozambikot, az egykori Abesszíniát stb.

És nem felejtettem el azt sem, milyen megértéssel viselted, amikor a kiadó elindult a romlás útján, és

bizony a honorárium-kérdés rendezetlen maradt... Arról nem is szólva, hogy az első kiadás nagy példányszámán (ha jól emlékszem: 30.000) felbuzdulva a javított kiadást 5000 példányban jelentettük meg, utólag visszatekintve, túlzott optimizmussal... S végül, mondhatni, bagóért a példányok jó része a Portugál Követség kezébe vándorolt.

A nevezetes opus azonban mára, és erről még te is tudtál földi életedben, fent található az interneten, fordítói zsenialitásod örök dicsőségére... De éppen a Magyar Afrika Tudástárral kapcsolatos munkálatoknak köszönhetjük, sokévtől egymástól való távolkerülés után, utolsó nevezetes találkozásunkat. Hiszen, amikor én írtam neked, hogy...

Érd, 2013. augusztus 23.

Kedves Ernő!

Kerestelek telefonon, de nem sikerült elérnem téged. Ezért írok. Értesítelek, hogy megalapítottuk a Magyar Afrika Tudástár elektronikus könyvtárát, amelyben már 172 tétel van fent, de év végével ez felszaladhat akár 500 fölé. A dolog lényege, hogy minden elérhető régi és újabb Afrika-vonatkozású írás (sőt: film és zene is) előbb-utóbb felkerül, bárki szabad felhasználására (már persze a copyright betartásával, tehát a letöltött anyagot nem lehet sokszorosítani, csak saját szórakozás vagy kutatás céljára felhasználni).

Mi szeretnénk a te opuszaidat is feltenni. Elsősorban Cămoes-eposz fordításodat, de tanulmányaidat és más fordításaidat is. Várom hozzájárulásodat, abban a reményben, hogy ez a lehetőség neked is örömet okoz majd. Hiszen széles körben hozzáférhetőek lesznek sokszor igen eldugott helyeken lapuló opuszaink.

Elmondom neked, hogy eddig kb. 150-en csatlakoztak már a szerzők közül. Fordítók, irodalmárok is... És a havi látogatók (már akik kinyitják a honlapunkat: <http://afrikatudastar.hu>) száma több mint 15.000!

Még valami: nem tudod, kik lehetnek Keszthelyi Tibor örökösei? Képtelen vagyok nyomukra lelni. Ha tudsz valamit róluk, kérlek, írd.

De egyébként telefonon is kapcsolatot lelhetünk. A levél végére odaírom minden adatomat tájékoztatásod végett.

Végül mellékelem az általam összehalászott afrikai vonatkozású bibliográfiádat, kérlek, egészítsd ki. S még valami, az interneten fent lévő hivatalos életrajzokon kívül nem írtál valaha személyesebb életrajzot? Erre is szükség volna, mivel a szerzőknek önálló egységben az életrajzi vonatkozású saját vagy más

személy által írt biográfiáit is felhelyezzük a Tudástárba.

Sok barátsággal, remélve, hogy életjelet adsz
Biernaczky Szilárd

Utóbb valóban beszéltünk telefonon is, majd végül megkaptam kedves, adatokkal, pontosításokkal telt válaszodat, illetve meghívásodat egy személyes beszélgetésre:

Budapest, 2013. szeptember 6-án
Kedves Szilárd!

Az afrikai bibliográfia tárgyában írt augusztus 23-i leveledre az alábbiakat tudom válaszolni:

1/ Valamennyi afrikai versfordításom, melyet a *Fekete lángok* két kötetében publikáltam, megtalálható két fordításkötetemben is (*Árnyak a barlang falán*, 1. köt., 1983, és *Árnyak a barlang falán*, 2. köt., 2003)

2/ Valamennyi afrikai vonatkozású prózám megtalálható *A dal szüli énekesét* című 1999-ben megjelent prózakötetemben.

3/ A francia nyelvű afrikai irodalomról az 1980-as évek végén rádióelőadásokat tartottam. Ezek a szövegek nem állanak a rendelkezésemre. Csak arra tudok hivatkozni, ami a fent említett prózakötetemben megjelent.

4/ Folyóiratokban az afrikai irodalomra vonatkozó alábbi publikációk találhatók:

A Diakónia című evangélikus szemle 1981/1-es számának 77–80. oldalán jelent meg *A lusiadák első magyar fordítója* című írásom.

A Műhely című győri folyóirat 1992. évi 4. számában jelent meg az *Afrikai legendák* (30–40. old.) és *Az afrikai irodalom Magyarországon* (40–41. old.) című írásom.

A Nagyvilágban a következő publikációim találhatóak: Charles Ngandé: *Ha a béke visszatér* (versford., 1969/3, 342. old.); *A portugál nyelvű afrikai irodalom* (1970/10, 1552–1555. old.); Lenrie Peters: *Ejtőernyő*, Mbella Sonne Dipoko: *Fájdalom* (versford., 1986/6, 859–860. old.).

Miután a műveimre és díjaimra vonatkozó adataid hiányosak, megküldöm mellékelten a pontos összeállítást.

Ugyanakkor változatlanul fenntartom azt az ajánlatomat is, hogy ha megtisztelsz látogatásoddal, a könnyebb tájékozódás céljából rendelkezésedre tudom bocsátani a megfelelő köteteket.

Szíves baráti üdvözlettel
Hárs Ernő

Nem találom viszont sajnos annak az érintkezésünknek az írásos nyomát, amikor, talán egy-két évvel korábban, nekifogtam egy számomra különösen kedves feladatnak, hogy felderítsem, kiknél, hogyan szerepel Afrika a magyar költészetben. Te akkor két saját versedre hívtad fel a figyelmemet.

Hadd mondjam el neked itt, hogy ha megérem, vagyis a több száz egybegyűjtött versszöveg feldolgozását képes leszek tető alá hozni, leginkább arra szeretném a választ keresni: a magyar költők menyinyiben képesek e sajátos tartalom (Afrika világa és kultúrája) kapcsán túllépni a turista-közelítésmódon, és költeményeikbe igazi, helybéli, egyképpen afrikai valóságélemeket beépíteni.

Meglepetésemre, amikor most újraolvasom a verseidet, drága barátom, azt kell, hogy mondjam: az egyik legigényesebb utat választottad e mindössze két szövegnyi afrikai irodalmi kirándulásod során. Hiszen a fekete kontinens egén felbukkanó hold halvány fényében egyrészt jellegzetes valóságélemek (rabok bőrébe ütött izzó pecsét, tábortűz, varázsszó, mangrovefa, gyapjas haj, megdobban – a – dob, állatfej, áldozattevő) kerülnek a szemünk elé. Azonban mindez oly szívbemarkoló gondolatokkal párosul, hogy óhatatlanul felbukkan régóta fogalmazódó megállapításom: mi, magyarok azért vagyunk képesek – más európaiaknál talán sokkal mélyebben és mélyebbről – megérteni Afrika fájdalmát, mert nemcsak hogy nem voltunk gyarmatosítók, de történelmi sorsunk évszázadokon át, mondhatni, afféle afrikai sorsra kárhoztatott bennünket.

És, Ernő, te pedig Afrika kapcsán az ember embernek való kiszolgáltatottsága oly évezredes rettenetét szinte kozmikus erejű képekkel voltál képes egy ihletett pillanatodban elének idézni:

AFRIKA HOLDJA

*Könnyektől kivörösödött szem,
rabok bőrébe ütött izzó pecsét,
bánatudvar a haldoklók szemében,
búcsúszom tőled, Afrika holdja.*

*Tábortüzek varázsszava igéz
a mangrovefák bozontja fölé
mely, mint gyermekeid
gyapjas haja, göndörödik ki
az éj félelmes tisztásaiból.*

*Hányszor téltél meg s fogytál el azóta,
 hogy anyagtalan sugárszálaid
 a szenvedés árapályába zárták
 a földrészt, melynek virrasztója lettél?*

*Magasan állsz, mialatt odalenn
 megdobbannak utólszor a dobok,
 s legyőzött kínok állatfejeit
 öltik fel a végső áldozattevők.*

S most, e versed végére érve ébredek rá, hogy az utolsó két sorban az afrikai maszkos szokás leírása bújik meg, amelynek felfejtése afféle szemiotikai elemzést igényelne. Az egész verset, amint minden költeményedet egyébként, úgy érzem, olyan különleges képalkotási igény hatja át, amely sorozatos újdonságokkal jár, és amelynek feltárása az eljövendő kritikusi nemzedék elé állít sürgetősen megoldandó feladatokat. Fel kellene mindenekelőtt fedeznünk, hogy amint ez jeles műfordítóknál megesik, költészetedet a fordítói szuperprodukciók elfedik. Jóllehet saját költészeted is az eddigieknél nagyobb figyelmet érdemelne.

Másik afrikai érintettségű költeményed viszont óegyiptomi reminiscenciákat ébreszt. A Memnón-kolosszusokat, azaz III. Amenhotep fáraó hatalmas ülőszobrait életre hívó versedben (*A Memnón zenéje*) ugyancsak tetten érhető a már említett sajátos, mondhatni, mellbevágóan lenyűgöző, a figyelmünket magára irányító képalkotási törekvés. Ennek illusztrálásául elsőként a költemény harmadik szakaszát szeretném felidézni:

*Láttam a butaságot olcsón megistenülni
 s azt is ahogy a száját színig töltve ganéjjal
 barommá tokosul a béke ól-zugában*

A záró három szakaszban mindezen túl ismét az a kettőség érhető tetten, amelynek egyik oldalán a költői kifejezéshez választott sajátos (egzotikus) valóságanyag kerül a szemünk elé, a másik oldalon viszont örök emberi dimenziók tárulnak fel telve szomorúsággal, meditatív, távolba tekintő gondolatisággal:

*Napkelet s napnyugat vívókard-sugara
 szikrázik koponyámon s oázis nélküli
 gondolat-karavánok kelnek útra felém*

*Szívemen átsöpör árnyuk keselyűszárnya
 s prédául megkívánt egyedülletemet
 hieroglifa-karmuk talánya élesíti*

*Tündökleni akarva – hangokra porladok szét
 s köszemhéjam alatt feketén olvad össze
 a külső és a belső idő hullámverése*

Drága Ernő, jól tudod, mostanában kevesek és keveset olvasnak verseket. Még talán jómagam is csak az általam művelt afrikai folklór területén nyitok magamnak új lapokat. Most azonban, távozásod mégis csak a te köteteidben való lapozgatásra késztet... S íme, miközben írogatom (nagyapámnak, apámnak, egy volt osztálytársamnak, azaz legjobb barátomnak, vagy egy fiatalon elhunyt szakmai társamnak) üzeneteimet a boldog vadászmezőkre, alig néhány lappal két afrikai költészeti barangolásod után mire is leltem:

*Ahogy távolodsz hang nélkül az időben,
 lépésenként fájdalmasabbra nősz,
 Holdsugárdarazsas szüretetek illatával
 dongja körül fejed minden további ősz.*

(...)

*Nagymama hangja őriz, s titkos hansági nádak
 foszló bugáinak októberi zenéje
 csillagsombékokon lebukva, felmerülve
 öltözől új meg új halálos verítékbe.*

*S lenézel néha ránk, jövendő Yorickokra,
 és fogvacogva mosolyogsz velünk.
 Vihar-ostorcsapások görgetik koponyánkat,
 nincs hátra sok már – mind együtt leszünk.*

Bár nem „halál-közeli” költeményről (*Ahogy távolodsz. K. I. emlékének*) van szó, legalábbis e strófákat még jóval fiatalabban írtad le, azonban benne, az utolsó sorban, mégis, úgy érzem, mintha te is az elíziumi találkozások lehetőségét latolgatnád...

De ha most már Afrika felé fordítjuk a tekintetünket, végiglapozva szebbnél szebb versfordításaidat, valahogy előbb-utóbb két versnél kötök ki. Az egyik Jaques Rabemananjara, a hazaszeretetről (pontosabban a sziget – Antsa – iránt érzett elkötelezettségről) a legszebb afrikai versciklust alkotó madagaszkári költő munkái közül való. Ő egy hibátlan szonettben szinte a különös malgas hangszer, a valiha bambuscitera hangjának színezetét felidézve, de már a felvilágosultak ráébredésének hangján képes eredeti afrikai tartalmakat élénk vetíteni *Felavatás* című versében:

FELAVATÁS

*Szavadtól megtörik a hullámozó világ,
 hogy hitvese legyen győztes mozdulatodnak:
 A hegyfok, nézd, milyen királyi dísz ragyogtat,
 s a napharcos miként táncol tavadon át.*

*Évezredes frigyünk ünnepe újra éled:
 uralmad kelte oly ősz, mint az elemek,
 mikor az ég nyitott mélyén meglátva téged,
 a semmi álmodott képzelte szerelmeket.*

*Lelkem homályosan már lelkedet kereste,
 s lelked is tétován suhant ide-oda:
 az éjsötét zenit két kóbor csillaga.*

*Az összeütközést láng jelezte,
 mely tűzzel látja el a vulkán kráterét,
 s mely bennünket szívünk gyökeréig emészt.*

A másik vers még sajátosabb: a kongói költő, Tchicaya U Tam'si, az európai kultúra meghatározó szellemi forrása, a Krisztus jegyében fogant, de valójában súlyos egyéni és társadalmi problémákat magába foglaló bibliás emberi valóságot a fekete kontinens világa felől fordítja ránk sajátos afrikai értelmezésben.

U Tam'si a modernista megoldás jegyében, amint sokszor te is a saját verseidben, írásjelek nélkül fogalmazza meg versét. Így csak többszöri olvasással lehet a pontos értelmét kihámozni, az egyes szintagmákat belső lelki vesszőkkel megteremtve. De amikor végre kristálytisztán áll előttünk a szöveg, az értelme, illetve a fordítás is kristálytisztá létformát nyer...

KRISZTUS

*Dicsőségedre iszom Istenem
 Terád aki úgy elszomorítottál
 Oly népet adtál amely nem főz saját italt
 Mily bort ihatnék köszöntésedül
 E földön mely nem termi meg a szőlőt
 E sivatagban minden cserje kaktusz
 Virágaikat tekintsem vajon
 A lángnak mit a vágyad égő bokra vet
 Mondd nekem mely Egyiptom bilincsét hordja népem.*

*Krisztusom kinevetem szomorúságodat
 Ó én szelíd Krisztusom
 Tövisről tövisre*

*Közös a töviskoronánk
 Meg fogok ténni mert kísértésbe hozol
 József házamba jön
 Anyád a szűz csecsbimbóját szopom már
 Több júdást számol ujjam mint tiéd
 Szemem becsapja lelkemet
 Hol bárány a világ a te húsvétodé, Krisztusom
 Lassú szomorúságod ütemére keringek.*

Tovább lapozgatva azonban a *Fekete lángok* kötetét, ébredek rá, megpillantva a belső címdalt, hogy nem a kilencvenes évek közepén, hanem már 1989-ben egymásba kötöttünk, Ernő barátom, Afrika kapcsán. Hiszen a második, vagyis 1989-es (dél- és kelet-afrikai) kötetben, íme, itt látom, drága Ernő, nekem írott ajánlásodat, s jut eszembe, hogy én magam is írtam az Új Tükörbe az előző (nyugat- és közép-afrikai) antológiáról egy ún. egyflekkes ismertetést. Engedtesse meg jelen emlékezés szerzőjének, hogy a saját szövegét idézze:

„[...] Afrika megismerésében eljutunk végre odáig, hogy e földrész képe mint az emberi művelődéstörténet egyik fontos régiója merül fel kultúra-érzékeléseinkben? Az elmúlt évek mind gazdagabban sorjázó Afrika-érdekű kiadványai mintha ezt látszanának igazolni.

Az alig néhány évtized alatt a semmiből világirodalmi rangúvá érett afrikai költészet legújabb »magyarításcsokra« is a hazai műveltséggyarapítási kísérleteknek ebbe az ágába tartozik. Kitárul benne egy olyan világ, amely elementáris erővel nyugózi le olvasóját. Az afrikai költészet kép gazdagságának, drámai légkörének, élménytartalma újdonságának forrása az a nagy atmoszférájú forrongás, amelynek nyomására a század második felében született irodalom egyik legfigyelemreméltóbb vonulata formálódik.

[...] Engedve a nyugat-afrikai költők stílusvilágának: »forró nyelven« szólaltatják meg magyarul a kiválasztott költeményeket. A tucatnyi műfordító jelenléte a karakterek sokszínűségének visszaadását is lehetővé teszi. [...]» (Új Tükör, 1986, 23. évf., 46. szám, 2. old.)

Ami utolsó találkozásunkat illeti, tudod, hívásodra végül még tavaly szeptember 26-án délben látogattalak meg az Eötvös utca 4-ben. Az interjú szövegét, amely persze afrikai vonatkozású munkáidra irányultak elsősorban, majd egy későbbi időpontban szeretném közölni, feldolgozva hozzá memoárjaid, a *Kereszt és koszorú* (2006) adalékait, s ott szeretnék